

Hans Daiber¹

Recepcija islamske filozofije u Oxfordu u 17. stoljeću : Pocockovi (oca i sina) prinosi razumijevanju islamske filozofije u Evropi ²

Značaj islamske filozofije prvo su prepoznali latinisti srednjovjekovne Evrope. Gerard iz Cremona (oko 1114.-1187. po Kristu) razumio je njezinu ulogu kao prenositeljice i protumačiteljice grčke filozofije i preveo je mnoga grčko-arapska djela u latinski jezik. Sa godinom 1180. po Kristu, nekoliko prevoditelja i komentatora je završilo svoja djela o Avicenninoj filozofskoj enciklopediji *al-Shifā'*,³ koje je u svojoj latinskoj verziji imalo ogroman utjecaj na filozofiju i znanost u srednjovjekovnom razdoblju.⁴

Međutim, sve do istraživanja koje je raširene po čitavom svijetu, univerzalna kultura u razdoblju humanizma, uistinu nije posjedovala interes za preusmjeravanjem sa orijentalnih kultura na sustavno proučavanje islama. Sa ovim razdobljem, zbirke arapskih rukopisa su nabavljene u evropskim bibliotekama; već sa 1588. godinom kardinal i veliki vojvoda iz Tuscanyja, Ferdinand de Medici, imao je na raspolaganju presu za tiskanje arapskih rukopisa. Za vrijeme renesanse, službe profesora za arapski jezik ustanovljene su u Parizu, potom nešto kasnije u Leidenu, Rimu i Oxfordu. Misionarsko zanimanje za islamsku religiju bilo je uvelike odmijenjeno ideološkim i intelektualnim zahtjevom za većim znanjem koje je odvelo tiskanju enciklopedija. Već 1897. godine preteču *Enciklopedije islama*,⁵ *Bibliothèque orientale* tiskao je u Parizu Barthélemy d'Herbelot u razdoblju 1625.-1695.;⁶ usprkos tome, D'Herbelot nije koristio druge primarne izvore izuzev bio-bibliografskih tekstova.

Pronalazimo isti nedostatak u njegovom prethodniku, švicarskom reformističkom teologu Johannu-Heinrichu Hottingeru (1620.-1667.), čija *Analecta historico-theologica* (Zurich, 1652.) sadrži poglavlje o «Korisnosti arapskog u teologiji, medicini, jurisprudenciji, filozofiji i filologiji».⁷ Međutim, materijal koji je Hottinger sakupio, bio je ograničen na kratke bilješke o autorima i djelima. Ove bilješke su bile rijetko kad utemeljene na samim djelima i nisu bacale svjetla na njihov sadržaj. Hottinger je

¹ Dr. Hans Daiber je profesor na Johann Wolfgang Goethe-Universität Frankfurt am Main (Institut für Orientalische und Ostasiatische Philologien), SR Njemačka.

² *Naslov Izvornika*: Daiber, H. (1994) 'The Reception of Islamic Philosophy at Oxford in the 17th Century: The Pococks' (Father and Son) Contribution to the Understanding of Islamic Philosophy in Europe' u: Charles E. Butterworth i Blake Andrée Kessel (eds) *The Introduction of Arabic Philosophy into Europe*, 65-82, Leiden, New York, Köln: E. J. BRILL.

³ Kritičko izdanje koje je uzimalo arapski izvornik u razmatranje pripremio je Simone van Riet, a ono je tiskano u šest tomova (Louvain-la-Neuve, 1977.-1987.), koji sadrže *Philosophia prima*, *Liber de anima*, te *Liber tertius naturalium*.

⁴ Vidjeti, na primjer, reference koje je dao Maxime Rodinson, *The Western Image and Western Studies of Islam*, u Joseph Schacht i C. E. Bosworth, ed., *The Legacy of Islam* (drugo izdanje, Oxford, 1979.), str. 18.

⁵ Leiden-Leipzig, 1913.-1938. (IV toma); novo izdanje (na engleskom i francuskom) Leiden-London, 1960. i naredni. (Enciklopedija još nije dovršena).

⁶ Reprint Maastricht, 1776.

⁷ Vidjeti str. 233-316.

preuzimao svoju informaciju uglavnom iz dva bio-bibliografska izvora: Ibn Abī Usaibi'ahovom (umro 668./1270.),⁸ *Tabaqāt al-Attibbā'*;⁹ i Ibn al-Nadīmovom, *Kitāb al-Fihristu* (sabranom 377./989.). Čak se i arapski navod koji se pripisuje Abū Sulaymān al-Mantīqīju al-Sijistānīju koji opisuje Banū Munajjim može povezati sa Ibn al-Nadīmom.¹⁰ Štoviše, Hottingerova klasifikacija teologa al-Ash'arija (umro 324./935.-6.) kao «najvećeg aristotelijanskog filozofa»¹¹ nekritičko je usvajanje izvora koji se može identificirati kao Leo Africanusova biografija učenjaka, *De viris quibusdam illustribus apud Arabes* iz godine 1527.¹² Ovu malu knjižicu slobodno su koristili Hottinger u svom djelu *Bibliothecarius quadripartitus*¹³ i Johannes Albertus Fabricius u svom djelu *Bibliotheca graeca*.¹⁴ Uz djela Ibn Abī Usaybi'aha i Ibn al-Nadīma, za orijentaliste, ovo je bio glavni izvor za historiju filozofije i znanosti u islamu. Ono ostaje biti važnim zato što je Leo Africanus navodio nekoliko arapskih izvora koji još nisu identificirani, uključujući «Biografiju filozofa» (*Philosophorum vita*) koja je pripisana Ibn Juljulu (Ibn Giulgiulu): ovo djelo, koje nije istovjetno sa dobro poznatim *Tabaqāt al-Attibā' wa al-Hukamā'* a koje je sastavio Ibn Juljul 377./987¹⁵, sadrži novu informaciju.¹⁶

Kritička procjena ove informacije zahtijeva usporedbu sa primarnim izvorima o arapsko-islamskoj historiji i doksografiji, kao i sa izvornim tekstovima samih islamskih mislitelja. Omogućavanje obiju kategorija tekstova, kao i njihovo proučavanje, bile su glavne zadaće orijentalista u Evropi.

Onaj koji je posjedovao značajno mjesto u ovom radu jeste Edward Pocock (ili, Pocke) (1604.-1691.), koji je nazvan «najvećim sedamaestostoljetnim engleskim arabistom».¹⁷ Pocock je bio učenik Matthiasa Pasora, filozofa iz Heilderberga koji je predavao hebrejski, aramejski, sirijski i arapski jezik u Oxfordu te, iznad svih, engleskom arabisti Williamu Bedwellu (1562.-1632.).¹⁸ Od 1630. do 1636., Pocock je služio kao propovjednik u Aleppu, Sirija. Dok je boravio tamo, nastavio je sa učenjem arapskog i ujedno je koristio priliku da sabere arapske rukopise u ime Williama Lauda, rektora

⁸ Kada se daju dva niza datuma, kao u ovom slučaju, prvi ukazuje na onaj Anno Hegirae (hidžretski), a drugi onaj uobičajene ere.

⁹ Primjerice, informacija o al-Kindiju u Hottingerovoj, *Promptuarium sive bibliotheca orientalis* (Heidelberg, 1658.) 217:17-20, utemeljuje se na Ibn Abī Usaibi'ahovom *Tabaqātu*, ed. August Müller (Königsberg, 1884; repr. Westmead, 1972.), vol. 1, 209:7.

¹⁰ Vidjeti Hottinger, *Promptuarium*, 217:1-4 uz Ibn al-Nadīm, *Fihrist*, ed. Gustav Flügel (Leipzig, 1871.-2.; repr. Beirut, 1964.), 243:18-20, ili ed. Ridā Tajaddud (Teheran, 1971.), 304:11 ff. Informacija se ne može pronaći u sačuvanom sažetku (*Muntakhab*) Abū Sulaymānovog *Siwān al-Hikmah*; vidjeti izdanja 'Abd al-Rahmān Badawīja (Teheran, 1974.) i D. M. Dunlopa (The Hague-Paris-New York, 1979.). Za potonje djelo, vidjeti moj članak "Der Siwān al-hikma und Abū Sulaymān al-Mantīqī as-Siğistānī in der Forschung," *Arabica*, 31 (1984.), str. 36-68.

¹¹ Hottinger, *Bibliothecarius quadripartitus* (Tiguri, 1664.), str. 249; navod prema Felixu Kleinu-Frankeu, *Die Klassische Antike in der Tradition des Islam* (Darmstadt, 1980.), str. 66.

¹² O Leo Africanusu (to jest, al-Hasan Ibn Muhammad al-Wazzānu al-Zaiyātīju) i njegovom djelu, vidjeti Carl Brockelmann, *Geschichte der arabischen Litteratur* (V tomova, Leiden, 1937.-1948.), Supplement, vol. 2, str. 710.

¹³ Vidjeti Hottinger, *Bibliothecarius quadripartitus*, str. 246-291.

¹⁴ Vidjeti Fabricius, *Bibliotheca graeca* (Hamburg, 1726.), vol. 13, str. 259-298, napose članak o al-Ash'ariju, str. 262 ff.

¹⁵ Ed. Fu'ād Sayyid (Cairo: Imprimerie de l'Institut Français d'Archéologie Orientale, 1955.).

¹⁶ Vidjeti, na primjer, članak o al-Fārābīju u: Fabricius, *Bibliotheca graeca*, str. 265 ff. Navodi iz Ibn Juljula u J. J. Bruckeru (vidjeti Klein-Franke, *Die klassische Antike*, str. 105) temelje se na Leo Africanusu.

¹⁷ Samuel C. Chew, *The Crescent and the Rose: Islam and England during the Renaissance* (New York: Oxford University Press, 1937.), str. 407.

¹⁸ Vidjeti P. M. Holt, *Studies in the History of the Near East* (London, 1973.), str. 3 ff., te Alastair Hamilton, *William Bedwell the Arabist, 1563-1632* (Leiden, 1985.), str. 53.

Sveučilišta u Oxfordu, a od 1633. pa do 1641. godine, nadbiskupa Canterburyjskog.¹⁹ Prihod of predsjedavajućeg Lauda učinio je da Pocock u Oxfordu postane nesiguran, ali nakon što je Laud maknut sa svoje pozicije kao nadbiskup 1641. Dvojica Pocockovih moćnih prijatelja – John Greaves (1602.-1652.), predsjedavajući Geometrije na Gresham Collegeu u Londonu od 1630.,²⁰ i John Selden (umro 1654.), pravnik, orijentalista i član parlamentarne komisije²¹ - uložili su maksimum svojih napora da osiguraju njegov prihod, što je sporadično blokirano nakon 1645. Tijekom ovog vremena financijske nesigurnosti, Edward Pocock je radio na dvije knjige koje su mogle postati krajnje značajne za cvjetanje znanstvenog proučavanja islamske filozofije u Evropi: svojemu izdanje i prijevodu na latinski Barhebraeusovog (1225.-1286.) historijskog kompendija, *Mukhtasar fī al-Duwal*, te svojemu izdanju i prijevodu na engleski Ibn Tufaylovog (umro 581./1185.) filozofskog romana, *Hayy Ibn Yaqzān* (*Živi sin Budnoga*).

II

Pocockovo izdanje i latinski prijevod Barhebraeusove historije, *Historia compendiosa dynastiarium*, objavljena je 1663. godine u Oxfordu. Godine 1650., on je već objavio malo poglavlje o historiji Arapa prije islama, skupa sa opsežnim komentarom.²² Ova knjiga, *Specimen historiae Arabum*, nazvana je «zaglavnim kamenom arapske učenosti u Engleskoj»²³ i utjecala je na historiografiju o islamskoj filozofiji sve do devetnaestog stoljeća. Izdašan izvor za historičara predislamske Arabije, ona je manje pouzdana u pogledu Muhammada kojega kritizira zbog njegovog moralnog ponašanja;²⁴ drugo, to je bogata zbirka materijala o islamskim sektama, napose o mu'tazilitima.²⁵ Pocock spominje, na primjer, «Nodhamusa» (to jest, Nazzāma)²⁶ i njegove pristaše²⁷, kao i «Wasel Ebn Ataa» (to jest, Wāsil Ibn 'Attā'a)²⁸ te njegovog učitelja al-Hasan al-Basrīja.²⁹ Njegova se informacija primarno utemeljuje na Shahrastānijevoj hereziografiji, *Kitāb al-Milal wa al-Nihal*.³⁰ Štoviše, on ukazuje na Ibn Khallikānovu, *Kitāb Wafayāt al-A'yān*;³¹ Ibn al-Athīrovu, *al-Kāmil fī al-Ta'rīkh*;³² al-Ijījev, *Kitāb al-Mawāqif* uz komentar (*Sharh*);³³ Maimonedesov, *Moreh Nebukim*;³⁴ te tekst «Ebno l-Kassaija».³⁵ Ukazivanje je najvjerojatnije na Ibn Hakmūna al-Qudā'ija

¹⁹ Vidjeti Holt, *Studies*, str. 5 ff.

²⁰ Vidjeti Holt, *Studies*, str. 7; usp. Johann Fück, *Die arabischen Studien in Europa bis in die Anfänge des 20. Jahrhunderts* (Leipzig, 1955.), str. 86.

²¹ Holt, *Studies*, str. 10.

²² U izdanju Josepha Whitea (Oxford, 1806.), arapski tekst i latinski prijevod su na str. 1-30, a bilješke su na str. 31-411. White je pridodao aneks o Abū al-Fidā'u, *Historia veterum Arabum*, tekst i latinski prijevod A. I. Silvestrea de Sacyja. Naše navođenje je iz Whiteovog izdanja.

²³ Chew, *The Crescent and the Rose*, str. 408, bilješka 6.

²⁴ Usp. Holtov sažetak sadržaja, *Studies*, str. 34 i nadalje; te kritički osvrt Fücka, *Die arabischen Studien*, str. 88 i nadalje.

²⁵ Vidjeti *Specimen*, str. 199-269.

²⁶ *Ibid.*, str. 192, 224 i 241.

²⁷ *Ibid.*, str. 221, 242 i 257.

²⁸ *Ibid.*, str. 199, 214, 215, 256, 259 i 369.

²⁹ *Ibid.*, str. 214-216 i 370.

³⁰ Na primjer, *ibid.*, str. 199; vidjeti ispod, bilješka 40.

³¹ Na primjer, *ibid.*, str. 215. Ova se informacija utemeljuje na Ibn Khallikānovom djelu, *Kitāb Wafayāt al-A'yān*, ed. Ihsān 'Abbās (Beirut, 1972.), vol. 6, str. 8 i nadalje. U pogledu pogrešnog objašnjenja imena mu'taziliza, vidjeti moju *Wāsil Ibn 'Attā' als Prediger und Theologe* (Leiden, 1988.), str. 18 i nadalje.

³² Na primjer, *Specimen*, str. 210.

³³ *Ibid.*, str. 214.

³⁴ *Ibid.*, str. 202 i 228.

³⁵ *Ibid.*, str. 214.

(umro 454./1062.) i njegovu još uvijek neobjavljenju historiju svijeta, *Kitāb al-Inbā' 'alā al-Anbiyā' wa Tawārīkh al-Khulafā'*.³⁶ Ovaj autor se također navodi kao «Al-Kassaius», «Al-Kodaius»,³⁷ «Al-Kosaius», i očito kao «Ahmad Ebn Yusef». Konačno, među Pocockovim izvorima pronalazimo al-Ghazālījevo djelo, *Ihyā' 'Ulūm al-Dīn*,³⁸ uključujući cjelovitu verziju al-Ghazālījevog vjerovanja (*'aqīdah*) u arapskom tekstu i latinskom prijevodu.³⁹ Trebali bismo obratiti pažnju da su mnoga pojašnjenja pojedinih termina preuzeti iz stare arapske leksike od strane Jawharīja (umro 393./1002.-3. ili kasnije) i Fīrūzābādīja (umro 817./1415.)⁴⁰ od kojih su obojica bili glavni izvori za Jacobus Goliusov (1596.-1667.), *Lexicon Arabico-Latinum*.⁴¹

Usporedba ovih izvora, koje je Pocock navodio iz arapskih rukopisa koji su mu tada bili dostupni, sa modernim izdanjima podsjeća nas na to da je Pocock imao na raspolaganju tekstove koji su pokatkad bili nekompletni i ispunjeni pogreškama; katkada, on je čak sumnjao u ispravnost prijenosa.⁴² Usprkos ovoj poteškoći, Pocock nudi vrijednu zbirku materijala koji su još uvijek od neke pomoći danas; ovo je moglo biti i korisnije da je pridodao detalje o izvorima koje je naveo i njihovoj paginaciji. Međutim, ne bismo trebali očekivati kritičku procjenu informacije koje su priskrbili arapski izvori; Pocock nije mogao da uspoređi doksografske izvještaje sa izvornim tekstovima, problem koji ostaje biti česta zapreka našem proučavanju ranog islama. Unatoč tome, on je mogao da skicira sliku ranog islama i njegove intelektualne historije koja svjedoči njegov živi interes za filozofske ideje Arapa.

Barhebraeusova bilješka da Bog nije podario predislamskim Arapima dar filozofiranja⁴³ potakla je Pococka da napiše dugi komentar o počecima filozofije kod Arapa.⁴⁴ U njemu, on slabi Barhebraeusov iskaz. Dopuštajući da filozofija nije bila poznata Arapima prije uspostave abbasidskog hilafeta, on inzistira na tome da su oni doista postali uspješni u filozofiji onog trenutka kad su se zainteresirali za nju. On dokazuje, međutim, da su u početku bili zapriječeni materijalnim okolnostima njihovog života.⁴⁵ Međutim, filozofija je prvobitno smatrana i nespojivom i nepotrebnom uz Kur'an. Jedino je drugi abbasidski halifa, Abū Ja'far al-Mansūr (vladao 136.-158./754.-775.),⁴⁶ bio, sukladno Pococku, ekspert u zakonu i «uključen u filozofiju te, iznad svega, astronomiju».⁴⁷ Pocock ne nudi izvor za ovo primjećivanje. Međutim, ono je pogrešno i

³⁶ Vidjeti Brockelmann, *Geschichte*, vol. 1, str. 343 i *Supplement* vol. 1, str. 584.

³⁷ Takvo se ukazivanje također pojavljuje u starijem Pocockovom *Praefatio* (Uvodniku) izdanju njegovog sina i latinskom prijevodu Ibn Tufaylovog djela, *Hayy Ibn Yaqzān*; vidjeti ispod, str. 74-75.

³⁸ Vidjeti *Specimen*, Index, za "Ghazali". Prema Holtu, *Studies*, str. 36, Pocock je koristio kasnije izdanje teksta Ihyā' a izvjesnog "Arbalīja (možda Irbilīja?); nisam mogao da potvrdim ovu sugestiju.

³⁹ Vidjeti *Specimen*, str. 269-286 i al-Ghazālījev, *Ihyā' 'Ulūm al-Dīn* (Cairo, 1346./1927.), vol. 1, 79:13-83:4.

⁴⁰ Vidjeti *Specimen*, Index, za Firuzabadius i Jauharius.

⁴¹ O Goliusovom djelu, *Lexicon*, vidjeti Fückovu, *Die arabischen Studien*, str. 82-84.

⁴² Vidjeti, na primjer, *Specimen*, str. 199, uz al-Shahrastānījev, *Kitāb al-Milal wa al-Nihal*, ed. Muhammad Ibn Fathallāh Badrān (Cairo, n.d.), vol. 1, 35:19 i nadalje, te 36:6 i nadalje. Ovdje, Pocock predlaže promjenu termina *al-kalām* (ed. Badran, vol. 1, 36:7) u *al-Islām*.

⁴³ Za arapaski, vidjeti Barhebraeusovu, *Historia compendiosa dynastiarum*, ed. Pocock, 6:6 i nadalje. Barhebraeusov tekst je također izdao Aṣṣāliḥānī (Beirut, 1958.); za ovaj odjeljak, vidjeti 94:10 i nadalje.

⁴⁴ Vidjeti *Specimen*, 170:10 i nadalje.

⁴⁵ Ovo zapažanje je inspiriralo dugu digresiju Gottfrieda Lakemachera u njegovoj knjižici, *Dissertatio inauguralis historico-litteraria de fatis studiourum apud Arabes* (Helmstadt, 1719.); njemački prijevod u Klein-Frankeovom djelu, *Die klassische Antike*, str. 91.

⁴⁶ Vidjeti H. Kennedy, "Al-Mansūr", *Encyclopedia of Islam*² (Leiden, 1988.), Vol. 2, str. 427 i nadalje.

⁴⁷ Vidjeti *Specimen*, 171:17 i nadalje.

trebalo je biti modificirano da pokaže da su tijekom al-Mansūrove uprave tamo postojala tri važna učenjaka koja su se bavila astrologijom na njegovom dvoru, poglavito, Jevrej Māshā'Allāh, Perzijanac Nawbakht, te 'Umar Ibn Farrukhān al-Tabarī. U svojem djelu, oni su uzimali astronomsko znanje iz iranskih izvora u razmatranje.⁴⁸ Međutim, ne postoji primjećivanje bilo kakvog «proučavanja filozofije» (*philosophiae... studium*) tijekom al-Mansūrove uprave. Otuda, ovo primjećivanje je jednako tako pogrešno i ono je trebalo biti prerađeno kako bi pokazalo da su shi'itski i mu'tazilitski krugovi počeli tek tada da uvode grčko-helenističke ideje u svoje teologije. U svezi sa ovim, možda bismo mogli spomenuti Hishāma Ibn al-Hakama (umro 186./803. ili 199./-815.)⁴⁹ ili Dirāra Ibn 'Amra (oko 110.-200./728.-815.).⁵⁰

Iscrpan, ali ne i temeljit, jeste Pocockov iskaz da je tijekom uprave al-Ma'mūna (198.-218./813.-833.) grčka literatura bila sabrana i prevedena u arapski jezik.⁵¹ On je predložio, posve nekorektno,⁵² da je problem iskrsnuo zbog islamske «osude vjerovanja u mnoge jamačno smiješne stvari» (*tot plane ridicula credere jubens*) i pokušao je potkrijepi ovu tvrdnju sa navođenjem iz «Takiddina» ukazujući na al-Safādījev komentar na «Tograjjevu» poemu (*poema*). Ovdje je Pocock koristio al-Safādījevo djelo (umro 764./1363.) *al-Ghayth al-Musajjam*, koje je komentar na al-Toghrā'ijevo djelo (umro 515./1121.) *Lāmiyyat al-'Ajam*.⁵³ Ukoliko usporedimo navod kako ga donosi Pocock u latinskom prijevodu uz arapski izvornik,⁵⁴ možemo poistovjetiti Taqiddina sa Ibn Taimiyyom (umro 728./1328.).

Pocockova verzija odjeljka koji je je posrijedi jeste vrlo neispravna. Sukladno Ibn Taymiyyi, neizbježno je da Bog kazni Ma'mūna zbog uvođenja filozofskih znanosti (*al-'ulūm al-falsafīyyah*) u islamsku zajednicu:

Mā azunn anna Allāh yaghfal 'an al-Ma'mūn wa lā budda an yuqābilah 'alā mā i'tamadah ma'a hādhihi al-ummah min idkhāl hādhihi al-'ulūm al-falsafīyyah bayn ahlihā.

Ovo je Pocock preveo kako slijedi:

*Fieri non posse quin Deus certas de AlManone poenas sumeret, quot scientiis philosophicis introductis Mohammedanorum pietatem interpellaverit.*⁵⁵

Sukladno ovom prijevodu, Bog mora kazniti al-Ma'mūna zbog filozofskih znanosti koje je uveo, a koje su «unijeke zbrku» (*interpellaverit*) u pobožnost muslimana. Takvo objašnjenje se ne nalazi u arapskom tekstu. Izgleda da je ovo Pocockova vlastita interpretacija i on je, štoviše, pridodao da:

⁴⁸ Vidjeti Paul Kunitzsch, "Über das Frühstadium der arabischen Aneignung antiken Gutes", *Saeculum*, 26 (1975.), str. 275.

⁴⁹ Vidjeti, W. Madelung, "Hishām Ibn al-Hakam", *Encyclopedia of Islam*² (Leiden, 1971.), vol. 3, str. 496-498; vidjeti također moju knjigu *Das theologische-philosophische System des Mu'ammār Ibn 'Abbād as-Sulamī* (Beirut-Wiesbaden, 1975.), index; i vidjeti Michele Angela Argherita Deangelis, *The Collected Fragments of Hishām Ibn al-Hakam, Imamate "Mutakallim" of the 2nd Century of the Hegira, Together with a Discussion of the Sources for and an Introduction to his Teaching*, neobjavljena doktorska disertacija, New York University, 1974.

⁵⁰ Vidjeti Joseph Van Ess, "Dirār Ibn 'Amr", *Encyclopedia of Islam*² (Leiden, 1981.), *Suppl.* 3-4, str. 225-227.

⁵¹ Vidjeti *Specimen*, str. 171. Usp. Daiber, "Anfänge und Entstehung der Wissenschaft im Islam", *Saeculum*, 29 (1978.), str. 363 i nadalje. Za englesku verziju, vidjeti "The Qur'ān as Stimulus of Science in Early Islam", *International Conference on Science in Islamic Polity, its Past, Present & Future* (Islamabad, 1983.), vol. 1, str. 122-130.

⁵² Vidjeti *ibid.*

⁵³ Vidjeti Borckelmann, *Geschichte*, vol. 1, str. 247; *Supplement*, vol. 1, str. 439.

⁵⁴ Vidjeti *al-Ghayth al-Musajjam fi Sharh Lāmiyyat al-'Ajam* (Beirut, 1395./1975.), vol. 1, 79:6-8.

⁵⁵ Vidjeti *Specimen*, 172:8-10.

*niko neće biti začuđen u ovom osjećaju ko je čuo bezvrijedna stvorenja među nama koja smiono tvrde da su sve ljudske književnosti i znanosti neprijateljski raspoložene prema religiji i da bi trebali biti posve ukorijenjeni izvan kršćanskih država, da je bilo čiji pučki jezik dovoljan za njega, te da je ma koje vrijeme koje se troši na druge protraćeno.*⁵⁶

Ovdje se čini da su općenite tendencije Pocockova vlastitog vremena nagnale ga da interpretira arapski tekst na specifičan način. Već smo spomenuli njegove poteškoće u očuvanju njegove akademske pozicije nakon što je maknut njegov patron, William Laud. Laud nije maknut samo zbog neprijateljstva spram njega, već jednako tako zbog narastajuće antipatije u politici i religiji općenito prema izučavanju stranih jezika⁵⁷ te napose proučavanju islamske kulture. Stoga je Pocock mogao da uspoređi konflikt s kojim se suočio u Oxfordu sa napetošću između religije i «filozofijskih znanosti» unutar ranog islama. Iako se ova napetost nije iznalazila unutar Safadījevog teksta spomenutog iznad, ona se raspravlja u kasnijim arapskim tekstovima.⁵⁸

Sada možemo razabrati zašto Pocock obraća toliku pozornost u svojoj *Specimen historiae Arabum* filozofijskim idejama mu'tazilita. Međutim, on je spomenuo sve islamske značajne filozofe, to jest, al-Kindīja,⁵⁹ al-Fārābīja,⁶⁰ Ikhwān al-Safā',⁶¹ Avicennu,⁶² al-Ghazālīja,⁶³ Ibn Bājju,⁶⁴ Averroesa,⁶⁵ Nasīr al-Tūsīja,⁶⁶ te Fakhr al-Dīn al-Rāzīja.⁶⁷ Međutim, informacija koju on pribavlja ograničuje se na vrlo štire bibliografske bilješke koje su preuzete od arapskih historičara, biografa i doksografa.

Usprkos ovim manjkavostima, Pocockovo djelo, *Specimen*, jeste značajna zbirka materijala za historiju islamske filozofije. Ono je utjecalo na mnoge knjige koje su napisane u periodu između osamnaestog i devetnaestog stoljeća: odjeke iznalazimo u Johann Gottfried Lakemacherovom djelu *Dissertatio inauguralis historico-litteraria de fatis studiourum apud Arabes*;⁶⁸ u Christophorus Carolus Fabriciusovom djelu *Specimen academicum de studio philosophiae graecae inter Arabes*;⁶⁹ te iznad svega u djelu *Historia critica philosophiae*⁷⁰ Johanna Jakoba Bruckera (1696.-1770.), utemeljivača filozofske historiografije u Evropi. Pošto Brucker nije imao znanje arapskog, on je isključivo koristio evropske izvore.⁷¹ Jedan od njegovih glavnih izvora bilo je Pocockovo djelo *Specimen*, a on ga je koristio uz Pocockovo izdanje i latinski prijevod

⁵⁶ Ibid., 172:10-16; za engleski prijevod, vidjeti Holtove *Studies*, str. 11.

⁵⁷ Vidjeti, Josef Dolch, *Lehren des Abendlandes* (Darmstadt, 1982.), str. 274 i nadalje.

⁵⁸ Vidjeti, Ignaz Goldziher, "Die Stellung der alten islamischen Orthodoxie zu den antiken Wissenschaft", u: *Gesammelte Schriften* (Hildesheim, 1970.), vol. 5, str. 357-400; engleska verzija u: I. Goldziher, *Studies in Islam*, ed. M. L. Swartz (Oxford, 1981.).

⁵⁹ Vidjeti *Specimen*, str. 42 i 350.

⁶⁰ Ibid., str. 122 i 357.

⁶¹ Ibid., str. 210 i 369; poistvojećene ovdje sa "Echwanosafa".

⁶² Ibid., str. 35, 200 i 347.

⁶³ Ibid., vidjeti Index za "AlGazali".

⁶⁴ Ibid., str. 370.

⁶⁵ Ibid., str. 200 i 369.

⁶⁶ Ibid., str. 200.

⁶⁷ Ibid., str. 50, 150 i 362.

⁶⁸ Vidjeti iznad, bilješka 43.

⁶⁹ Altdorf, 1745.

⁷⁰ Leipzig, 1742.-1744.

⁷¹ U pogledu ovog pitanja, vidjeti Klein-Franke, *Die klassische Antike*, str. 105. Latinski prijevod Ibn Juljulovih biografija učenjaka koji spominje Klein-Franke, a koji citira Brucker, nije nikada postojao. Bruckerova pogrešna bilješka je očito utemeljena na Leo Africanusu koji, u svojoj djelu *De quibusdam illustribus apud Arabes*, počesto navodi Ibn Juljulovu *Philosophorum vita* (vidjeti iznad, bilješka 14).

Barhebraeusove *Historia compendiosa dynastiarum* (Oxford, 1663.). Ali u Bruckerovom opisu, mi gubimo neuljepšane prosudbe koje se nalaze u Pocockovoj kompilaciji. Zbog platoničko-neoplatoničkih elemenata islamska filozofija je bila jedva poznata Pococku i njegovoj generaciji, a pošto je Brucker bio Aristotelov kritičar, Brucker je također osuđivao islamske filozofe da su Aristotelovi komentatori.⁷²

Bruckerova *Historia critica philosophiae* nije dugo ostala u modi. Učenjaci iz devetnaestog stoljeća su postepeno poboljšali svoje procjene islamske filozofije konzultirajući nove dostupne tekstove.⁷³ Kao učinak, on je bio vrlo malo citiran od strane takvih historičara filozofije iz devetnaestog stoljeća poput Heinricha Rittera,⁷⁴ Alberta Stöckla,⁷⁵ ili B. Hauréau.⁷⁶ Ovi su autori omogućili upotrebu novih tekstova, prijevoda i studija⁷⁷ koje su sve više odmjenjivale Pocockovu kompilaciju. Njemački učenjak Heinrich Ritter čini se da je bio posljednji historičar filozofije koji je koristio Pococka; on navodi Pocockovo djelo *Specimen* u svojoj *Geschichte der Philosophie*, kao i predavanju održanom u akademiji u Göttingenu 1844. godine. Ovo predavanje, naslovljeno kao «Über unsere Kenntnis der arabischen Philosophie und besonders über die Philosophie der orthodoxen arabischen Dogmatiker», jeste kritički prikaz Augusta Schmöldersa i njegovog preziranja islamske filozofije.

III

Izdanje Ibn Tufaylovog filozofskog romana *Hayy Ibn Yaqzān* od strane Pocockovih (oca i sina) bilo je jednako uspješno djelo kao i *Specimen*. Pomoću svojeg izdanja i latinskog prijevoda ovog djela, štampanog 1671. godine, oni su se nadali da će doprinijeti boljem razumijevanju islamske filozofije. Kao što je Edward Pocock, stariji, izjavio,⁷⁸ barbarski prijevodi islamske filozofije iz srednjovjekovnog razdoblja prouzročili su to da su kršćani njegovog doba formirali loše utiske o njojzi. Godine 1645., on je već radio na engleskom prijevodu ovog djela.⁷⁹ Godine 1671., Edward Pocock, mlađi (1648.-1727.), tiskao je arapski tekst uz latinski prijevod i posvetu nadbiskupu Gilbertu iz Canterburyja.

Njegov je otac pridodao uvodnik o Ibn Tufaylu i romanu. Za ovo je koristio Ibn Abī Usaibī'in *Tabaqāt al-Atibbā'*, Moses Narbonijev još uvijek neobjavljeni hebrejski

⁷² Vidjeti Klein-Franke, str. 107 i nadalje.

⁷³ Vidjeti ibid., str. 109 i nadalje.

⁷⁴ Vidjeti njegovu *Geschichte der Philosophie* (Hamburg, 1844.), vol. 7 i 8; ovo korespondira sa njegovom *Geschichte der christlichen Philosophie* (Hamburg, 1845.), vol. 3 i 4.

⁷⁵ Vidjeti *Geschichte der Philosophie des Mittelalters* (Mainz, 1865.), vol. 2, str. 13 i nadalje. Izvadak je objavljen u Mainzu 1894., a treće izdanje, revidirao je i objavio G. Weingärtner, a pojavilo se u Mainzu pod naslovom *Grundriss der Geschichte der Philosophie*; vidjeti "arabische philosophie", str. 149-157.

⁷⁶ Vidjeti *Historie de la philosophie scolastique* (Paris, 1880.); reprint Frankfurt, 1966.

⁷⁷ Vidjeti Klein-Franke, *Die klassische Antike*, str. 119. i nadalje. Trebali bismo pridodati Franza Delitzscha, *Anekdoten zur Geschichte der mittelalterlichen Scholastik unter Juden und Moslemen* (Leipzig, 1841.); ovo je, za to vrijeme, bogata kolekcija materijala o mu'tazilitima, njihovim jevrejskim simpatezerima i kalamu. Pored hebrejskog teksta *Es Hayyim* karaita Ahrona Bena Elija (te njegovog njemačkog podugačkog sažetka), knjiga sadrži arapske izvratke od al-Ijtija (umro 756./1355.) *Kitāb al-Mawāqif*, al-Kāfi al-Aqhisārījev (umro 1025./1616.) *Nūr al-Yaqīn fī Usūl al-Dīn* (za rukopise, vidjeti Brockelmann, *Geschichte, Supplement*, vol. 1, str. 294.), te al-Taftāzānījev (umro 791./1389.) *Sharh 'alā al-'Aqā'id al-Nasafīyyah*. Štoviše, Delitzsch je pridodao podužu listu imena i riječi (str. 301-327) koja sadržava ukazivanja na Pocockov *Specimen* i Barhebraeusovo izdanje.

⁷⁸ Vidjeti Holt, *Studies*, str. 17.

⁷⁹ Vidjeti, ibid., str. 14; također, Michael Nahas, "A Translation of Hayy Ibn Yaqzān by the older Edward Pocock (1604.-1691.)", *Journal of Arabic Literature*, 16 (1985.), str. 89-90.

komentar na anonimni hebrejski prijevod,⁸⁰ te Ibn Khallikānovu djelo *Wafayāt al-A'yān*. Štoviše, on je ukazao na navod iz anonimnog komentara na Ibn Tufaylovog *Hayy Ibn Yaqzāna* u Ibn Fadlallāh al-'Umarījevom (umro 749./1349.) djelu *Masālik al-Absār fī Mamālik al-Amsār*.⁸¹ On je dao jednako tako podrobnu informaciju o svakom od sedam autora koje Ibn Tufayl navodi u predgovoru ovoj pripovijesti, poglavito, al-Fārābīju, Ibn Sīnāu, al-Ghazālīju, Ibn Bājji, Ibn Rushdu i Junaydu. Za svoje komentare, on se morao poslužiti Ibn Khallikānovim djelom, *Wafayāt al-A'yān*; al-Yāfi'ijevim, *Mir'āt al-Janān*; Barhebraeusovim, *al-Mukhtasar fī al-Duwal*; Abū al-Fidā'ovim, *Mukhtasar Ta'rīkh al-Bashar*; te Ibn Abī Usaibi'inim, *Tabaqāt al-Atibbā*.

Izdanje i prijevod su ponovo tiskani 1700. godine bez ikakvih preinaka⁸² i poslužili su kao osnova za kasnije prijevode u engleski, holandski i njemački jezik tijekom sedamanestog i osamnaestog stoljeća.⁸³ Arapski tekst je postao dobro poznat u Evropi, uglavnom kroz engleski prijevod orijentaliste iz Cambridge, Simona Ockleya (1678.-1720.), koji je tiskan 1708.⁸⁴ Sve do devetnaestog stoljeća ovo je bio jedini arapski filozofski tekst dostupan u tiskanom izdanju; kasnije se pojavilo nekoliko novih izdanja na Srednjem Istoku i u Evropi.⁸⁵

Sadržaji teksta⁸⁶ mogu biti sumirani kako slijedi. Heroj filozofijskog romana, *Hayy Ibn Yaqzān*, odrasta na otoku bez da ima dosluh sa ljudskim društvom. Postupno, on zadobija spoznaju o ovom svijetu. Njegov intelektualni razvitak omogućuje mu da otkrije jednostavne znastvene istine i da naposljetku spozna apstraktnu filozofijsku istinu; aristotelijanske i neoplatoničke filozofije združene su u mističkom gledanju na svijet, čiji je najviši cilj lijepa vizija. Kasnije, Hayy susreće predstavnika tradicionalne religije, Asala, i spoznaje da je ova religija simbolička reprodukcija iste filozofijske istine koju je sam osobno otkrio bez izvanjske pripomoći. Hayy ne zahtijeva religiju i nastoji sačuvati svoj kontemplativni način gledanja na stvari, daleko od ljudskog društva.

Kroz prijevod Ibn Tufaylovog *Hayy Ibn Yaqzāna*, tema pojedinca koji se sam razvija na otoku – bez strane pomoći ili intelektualne inspiracije – postala je naširoko

⁸⁰ Anonimni hebrejski prijevod je sastavljen 1349. po Kristu. Za tekst, vidjeti Solomon Munk, *Mélanges de philosophie juive et arabe* (Paris, 1955.; reprint izdanja iz 1859.), str. 417 i 504. bilješka 1; Moritz Steinschneider, *Die hebreischen Übersetzung des Mittelalters und die Juden als Dolmetscher* (Graz, 1956.; berlinski reprint izdanja iz 1893.), str. 209 i nadalje; Léon Gauthier, *Ibn Thofail, sa vie, ses oeuvres* (Paris, 1909.), str. 48 i nadalje. O Pocockovim bilješkama, vidjeti Munk, str. 412 i nadalje.

Ovaj prijevod je različit od Ibn Ezrine hebrejske verzije Avicenninog *Hayy Ibn Yaqzāna*. Za potonji tekst, vidjeti Hermann Greive, *Studien zum jüdischen Neuplatonismus* (Berlin-New York, 1973.), str. 114 i nadalje; Gotthard Strohmaier, "Chaj ben Mekitz – die unbekannete Quelle der Divina Commedia", u: *Deutsches Dante-Jahrbuch*, 55/56 (1980.-1), str. 191-207.

⁸¹ Vidjeti, o ovom ne u cijelosti objavljenom geografskom djelu, Brockelmann, *Geschichte*, vol. 2, str. 141; *Supplement*, vol. 2, str. 175 i nadalje.

⁸² Vidjeti Christianus Fridericus Schnurrer, *Bibliotheca arabica* (Halle an der Saale, 1811.), str. 470 i nadalje, sa listom pogrešaka koja se javljaju i u izdanju iz 1671. i u izdanju iz 1700.

⁸³ Vidjeti Remke Kruk, "An 18th Century Descendant of hayy Ibn Yaqzān and Robinson Crusoe: Don Antonio de Trezzanio", *Arabica*, 34 (1987.), str. 364-365.

⁸⁴ Ponovo objavljen 1711. i, u nešto skraćenom obliku, ponovo 1731.; izvornu publikaciju je ponovo tiskao, uz neznatne preinake Edward A. Van Dyck (Cairo, 1905. i London, 1983.) O Ockleyu, vidjeti A. J. Arberry, *The Cambridge School of Arabic* (Cambridge, 1948.), str. 13 i nadalje; *Oriental Essays* (London, 1960.), str. 13 i nadalje. O Ockleyu kao historičaru, vidjeti Holt, *Studies*, str. 54 i nadalje.

⁸⁵ Kasnija izdanja i prijevodi se spominju kod Brockelmann, *Geschichte*, vol. 1, str. 460; *Supplement*, vol. 1, str. 831 i vol. 3, str. 1237. Vidjeti također A. M. Goichon, "Hayy Ibn Yaqzān" i B. Carra de Vaux, "Ibn Tufayl" u: *Encyclopedia of Islam*²; te M. M. Shariffvoj, *A History of Muslim Philosophy* (Wiesbaden, 1963.), vol. 1, str. 526 i nadalje.

⁸⁶ Vidjeti moderni engleski prijevod i komentar Lenna Evana Goodmana, *Ibn Tufayl's Hayy Ibn Yaqzān* (Los Angeles, 1983.); vidjeti također prikaz H. Gätje u: *Die Welt des Orients*, 7 (1974.), str. 309-312.

raširena u književnosti osamnaestog stoljeća. Međutim, tema samotne duše koja živi na otoku nije bila nova, a zapravo je bila već predmetom španskog autora Balthasara Graciana u njegovom djelu *El Criticon* koje je objavljeno 1651.⁸⁷ Daniel Defoeov *Robinson Crusoe* iz 1719. godine postao je dobro poznat diljem Evrope; iako neki aspekti Defoeove priče slične Ibn Tufaylovom *Hayy Ibn Yaqzānu*, isti je očito neovisna prilagodba teme.⁸⁸ Pripovijesti slične Defoeovom Robinsonu Crusoeu, koje su objavljene nakon 1719. bile su očita mješavina narativnih elemenata preuzetih iz Robinzona Crusoea i ideja iz Ibn Tufaylovog *Hayy Ibn Yaqzāna*, počesto kombinirane sa imaginativnim ukrašavanjima i modifikacijama.⁸⁹

Tipične teme iz islamske filozofije mogu se pronaći rasutima kroz ove pripovijesti. Mistička tema povlačenja iz svijeta i kasnija spoznaja Boga postaju u osamnaestom stoljeću poučan primjer discipliniranog ponašanja čovjeka u stanju nužnosti. Anonimna imitacija iz 1761., naslovljena kao *The Life and Surprising Adventures of Don Antonio de Trezzanio* više ne naglašava filozofsko-mistički aspekt sezanja prema čistoj spoznaji Boga; umjesto toga, ona se usredituje na materijalne aspekte empirizma i praktične dominacije svijetom. Ovdje pronalazimo analogije prema suvremenoj empiričkoj filozofiji te prema ideji fundamentalnog filozofskog identiteta religija kako je razvijen tijekom doba prosvjetiteljstva. Izvorna nakana Ibn Tufaylovog romana *Hayy Ibn Yaqzān* nije u potpunosti uočena. Niti je bilo kakva pozornost skrenuta na Ibn Tufaylovu kritiku njegovih prethodnika, al-Fārābīja i Ibn Bājje, od kojih nijedan nije zagovarao napuštanje ovog svijeta. Nasuprot tome, oni su razmatrali učestvovanje u ljudskom društvu kao jedini način idenja prema istinskoj filozofiji: al-Fārābī je, na primjer, kazivao o religiji kao imitaciji filozofije,⁹⁰ dok prema Ibn Tufaylovoj filozofiji, kontemplacija u osami čini religiju suvišnom – ona je tek oruđe koje trebaju neobrazovani ljudi.

Ova izvorno farabijanska ideja religije kao simboličkog predstavljanja filozofijskih istina očito se svidjela predstavnicima prosvjetiteljstva u sedamnaestom i osamnaestom stoljeću: ona je bila spojiva sa njihovim razumijevanjem istinske religije kao simbioze znanosti i pobožnosti, kao univerzalne religije koja uzima različite oblike.⁹¹ Istodobno, oni su pronašli da je ona korespondirala sa njihovom težnjom da odbace pristajanje na pojedinačne religijske oblike: otuda su mogli ukazivati na Hayyovu odluku da se ne angažira tradicionalnom religijom, već da se umjesto toga okrene prema svom otoku zajedno sa Asalom i da se posveti filozofskoj kontemplaciji – višem obliku religije. Ibn Tufaylov filozofijski roman je otuda postao historijskim primjerom za one koji su u doba prosvjetiteljstva preferirali razum nad religijskim dogmatizmom; oni su odbacivali puritanizam, cjepidlačarenje te vjersku nesnošljivost i zadrtoš; a borili su se da uzdignu

⁸⁷ Vidjeti Garcia Gomez, "Un cuento árabe, fuente ~~de~~ Abentofail y de Gracian", *Revista de archivos, bibliotecas y museos*, 30 (1926.), str. 1-67, 241-269.

⁸⁸ Vidjeti Remke Kruk, trans., *Abu Bakr Muhammad Ibn Tufayl: Wat geen oog heeft gezien* (Amsterdam, 1985.), str. 25.

⁸⁹ Vidjeti Nawal Muhammad Hasan, "A Study in Eighteenth Century Plagiarism", *The Islamic Quarterly*, 27 (1983.), str. 31-48; ovaj članak sumira djelo *Hayy Bin Yaqzān and Robinson Crusoe: A Study of an Early Arabic Impact on English Literature* (Baghdad, 1980.). O anonimnoj engleskoj književnoj krađi, *The Life and Surprising Adventures of Don Antonio de Trezzanio* (London, 1761.), vidjeti Hasan, str. 32-37; Kruk, *Ibn Tufayl*, str. 25 i nadalje, te "An 18th Century Descendant".

⁹⁰ Za više detalja, vidjeti moj članak "The Ruler as Philosopher: A New Interpretation of al-Fārābī's View", *Mededelingen der Koninklijke Nederlands Akademie van Wetenschappen*, 49 (1986.), str. 17 i nadalje.

⁹¹ Vidjeti članak "Aufklärung" u: *Historisches Wörterbuch der Philosophie*, ed. Joachim Ritter (Darmstadt, 1971.), vol. 1, col. 620-635.

ljudsko društvo na višu, univerzalnu religioznost. Hay Ibn Yaqzān dolazi da predstavi prosvijećenost kao prototip autonomnog ljudskog bića koje, slobodno od tradicionalnih religijskih obaveza, razvija toleranciju i humanističke nauke te da na temelju svojeg vlastitog razuma zadobije dublju spoznaju Boga i svijeta. U svojem predgovoru ovom izdanju, Pocock sumira nakanu djela kao onog koje pokazuje kako «neograničeni razum» (*ratio illibata*) može zadobiti «spoznaju (*cognitio*) najviših stvari (*rerum sublimicorum*)» te kako filozofi mogu polučiti spoznaju «Boga i višeg svijeta» (*Dei mundique superiouris*). Dovoljno interesantno, Pocock je pridodao iskaz da je filozof krajnje nesposoban da se oslobodi «božanske objave» (*divina revelatio*).⁹² Ovdje Pocock nastoji da se priklanja što je duboko utjecalo na školski curriculum u to doba: možda bismo trebali ukazati na Johanna Amosa Comeniusa (1592.-1670.) koji je govorio o «postupnom» (*gradatim*) obrazovanju čovjeka *Deo duce, ratione luce, sensu teste*.⁹³

Usporedbe između prosvjetiteljskih ideja i ideologijskih elemenata *Hayy Ibn Yaqzāna* mogle su jednako tako biti stimulirajući lajtmotiv za starijeg Pococka kako bi počeo prevoditi Ibn Tufaylovo djelo u engleski jezik. Jamačno da se podsjetio idela tipičnog za prosvjetiteljsko razdoblje, poglavito, ideala prirodne religije koja je neovisna o klerikalnim institucijama.⁹⁴ Kao što nam je poznato, on je preveo u arapski jezik majstorsko djelo o prirodnoj i racionalnoj teologiji, to jest, *De veritate religionis christianae* holandskog državnika i učenjaka Hugoa Grotiusa (1538.-1645.); međutim, ukazat ćemo iznova na ovu knjigu kasnije.⁹⁵ Ovdje možemo potcrtati izvjesne paralele između ovog teksta i Pocockovog angažmana u prevođenju Ibn Tufaylovog *Hayy Ibn Yaqzāna*, poglavito, slaganja filozofije i religije pomoću čega Bog, čovjek i sugrađani tvore zajednicu. Humanističko razmišljanje čini se da je potaknulo Pococka da se poduzme ove zadaće, napose zbog toga što ideje straha od Boga i razum povremeno teču skupa unutar teksta.

Konačno, trebali bismo da integriramo Pocockovo djelo o Ibn Tufaylu unutar historijskih okolnosti njegovog vremena, to jest, unutar konteksta njegovog doba. Nakon smrti svog patrona, nadbiskupa iz Canterburyja, Williama Lauda (1645.), Pocockova katedra bila je opetovano ugrožena pošto Laudova politika nije pronašla opravdanje. Usprkos prevalirajućem kritičkom stajalištu protiv Lauda, koje je negativno utjecalo na njegovu osobnu sigurnost, Pocock je visoko poštovao Lauda.⁹⁶ Ovo možda nije samo izraz njegove osobne zahvalnosti Williamu Laudu i njegovim reformama na Sveučilištu i koledžima u Oxfordu. Očigledno, Pocock se nije slagao sa prezbiterijanskim zemljakom koji je osudio Laudovu klerikalnu politiku – snažnim uvodnikom o univerzalnosti validnog anglikanskog molitvenika i ustanovljenju jedinstva Velike Crkve – te, progonjen Laudom, emigrirao je u Sjevernu Ameriku.⁹⁷ Uzevši u obzir nejedinstvo unutar Engleske uzrokovano brojnim sektaškim pokretima i civilnim ratom između pristaša monarhije (predstavnik anglikanskog molitvenika), Parlamenta (predstavnik običajnog prava), te armije (branitelj religijske tolerancije), moguće da je Pocock smatrao univerzalističke

⁹² To jest, on izjednačuje vodstvo i Božije liderstvo sa svjetlom razuma; vidjeti ed., 1700., *praefatio*, str. A 2.

⁹³ Vidjeti Dolch, *Lehrplan*, str. 285 i nadalje. Nije mi bio dostupan G. A. Russellov, "The role of Ibn Tufayl, a Moorish physician, in the discovery of Childhood in Seventeenth-century England", u: *Child Care through the Centuries: A Historical Survey from Papers given at the Tenth British Congress on the History of Medicine* (Cardiff, 1986.), str. 166-177.

⁹⁴ Vidjeti Holtovo primjećivanje, *Studies*, str. 14.

⁹⁵ Vidjeti ispod, bilješka 106 i nadalje.

⁹⁶ *Praefatio* starijeg Pococka izdanju *Hayy Ibn Yaqzāna* spominje *munificentia Reverendissimi Praesulis Gulielmi Laud Archiepiscopi Cantuariensis*; vidjeti str. 8.

⁹⁷ Vidjeti H. A. L. Fisher, *Die Geschichte Europas* (Stuttgart, 1951.), vol. 2, str. 18 i nadalje.

tendencije Williama Lauda boljim putem prema miru i jedinstvu.⁹⁸ Međutim, Laudova ideja se nije uskladila sa idejom tolerancije i prirodne religije koju je Pocock favorizirao i koju je zagovaralo prosvjetiteljstvo. Otuda, čini se razumljivim da Pocock nije nastavio njegovo djelo na arapskom filozofskom tekstu što bi se svidjelo predstavnicima religijske tolerancije i što bi neizbježno postalo bakljom na strani njegovih neprijatelja. Nije iznenađujuće da, izvan politike i svega što bi moglo poremetiti mir i što je bilo nepomirljivo sa njegovom savješću, on piše u jednom pismu Hornu iz Gueldressa (datiranom na 30. novembra 1650.):

*Naučio sam, učinivši to nepromjenljivim principom moje duše, da održavam mir, da onoliko koliko počiva u meni, počiva sa svakim čovjekom; da obratim duboko poštovanje i pokornost višim moćima; te da izbjegavam sve stvari koje su strane mojoj profesiji ili proučavanju; međutim, naučio sam da ne radim bilo što što bi moglo i neznatno uznemiriti spokoj moje savjesti tako da ona bude mučnija od izgubljene stvari, ne samo moje sreće, već čak i mog života.*⁹⁹

Postoji malo razloga za zabrinutost, onda, da je tijekom takvog vremena napetosti i problema općenito raspoloženje, napose u puritanskim krugovima, bilo protiv proučavanja arapskog jezika i islama. Pocock je bio pred izazovom da istakne značaj svojeg područja. Stoga je pridodao proučavanju arapske metrike, djelu *Tractatus de prosodia arabica* (Oxford, 1661.), koje je napisao njegov učenik Samuel Clark (1625.-1669.), uvodnik koji obavještava čitatelja o ulozi arapskog jezika na sveučilištima, napose kako se ono odnosi prema proučavanju filozofije.¹⁰⁰ Međutim, intelektualno raspoloženje u Engleskoj u to vrijeme i vjerovatno jednako tako njegovo pomanjkanje vrmena, zadržali su ga u njegovom prevođenju *Hayya Ibn Yaqzāna*, kojeg je započeo 1645.¹⁰¹

Kao što je već spomenuto, njegov sin je završio ovo izdanje i latinski prijevod i susreo se sa energičnim odgovorom od prosvjetiteljskih mislitelja krajem sedamaestog i početkom osamnaestog stoljeća. U periodu od tri godine, kveker George Keith je objavio englesku parafrazu *Hayy Ibn Yaqzāna*, a 1686., platonista iz Cambridgea, George Ashwell, bio je potaknut da sačini nove engleske prijevode koji su slijedili latinsku verziju.¹⁰² George Ashwall je očito bio privučen neoplatoničkim reminiscencijama u djelu *Hayy Ibn Yaqzān* i možda je u njima mogao pronaći dobrodošao pandan empiričkoj i nominalističkoj filozofiji ljudi kao što su Francis Bacon (umro 1626.), ili Thomas Hobbes (umro 1679.).

IV

Sumirajući dosad kazano, moglo bi se kazati da je tijekom razdoblja prosvjetiteljstva postojao jak filozofski interes za Ibn Tufaylovog *Hayya Ibn Yaqzāna* te čak znastvena želja da se postane srodnim sa novim temama. Filozofijsko-ideologijski interesi olakšali su širenje Ibn Tufaylovog filozofskog romana, a znastvena stajališta su stimulirala Pocockovo sabiranje materijala u njegovom djelu *Specimen historiae Arabum*. Potonje je ostalo biti standardnim djelom evropske historiografije o islamskoj filozofiji sve do početka devetnaestog stoljeća. Čak i ako za nas Pocock može biti «arhaična figura, predstavnik mrtve učenjačke tradicije»,¹⁰³ on unatoč tome nije izgubio svoj značaj prvog

⁹⁸ Vidjeti ibid., vol. 2, str. 25.

⁹⁹ Vidjeti "E. Pocock", *The Dictionary of National Biography* (London, 1921.-1922.), vol. 16, str. 9b.

¹⁰⁰ Vidjeti Holt, *Studies*, str. 16 i nadalje te 29.

¹⁰¹ Vidjeti Nahas, *A Translation*, str. 90.

¹⁰² Vidjeti Arberry, *The Cambridge School*, str. 21 i nadalje.

¹⁰³ Vidjeti Holt, *Studies*, str. 22.

evropskog orijentaliste koji je skrenuo našu pozornost na značaj zbirki arapskih materijala i na eminentnu ulogu filologije za proučavanje i procjenu islamske filozofije.

Također, neoprostivo je klasificirati Pococka među one orijentaliste koji su ustanovili orijentalne studije na temelju nerazmjernog naglašavanja gramatike i leksikografije.¹⁰⁴ Nesumnjivo, «pripremanje leksikona i gramatika jeste bila odlika ranog sedamnaestog stoljeća».¹⁰⁵ Međutim, istodobno možemo vidjeti značajnu promjenu u evropskom području orijentalnih studija koja započinje sa starijim Pocockom i koja će nastaviti da bude značajna: Pocock je otišao naprijed uz principijelno kasnije formuliranu generaciju od strane holandskog orijentaliste Adriana Relanda (umro 1718.) u njegovoj knjizi *De religione Mohammedica* (Utrecht, 1705.) – poglavito, da autoritet za činjenice o islamu mora biti muslimanskog porijekla.¹⁰⁶

Strogo uzevši, Pocock nastavlja humanističku tradiciju poput Ersamusa Rotterdamskog koji je, sa njihovim književno-filološkim interesovanjima, očekivao da otkrije novi ideal života u proučavanju klasičnih izvora. Prema tome, Pocock je smatrao važnim da podupre informacije o islamu na temelju dokumentiranih nalaza, to jest, pomoću islamskih tekstova. Pocockovo ozbiljno pristajanje na ovaj princip postaje očito iz činjenice da se nije plašio da kritikuje poznate suvremenike, ranije spomenutog holandskog učenjaka Hugoa Grotiusa: Pocock pokazuje u svojem djelu *Specimen* da Grotiusovo ukazivanje u njegovoj raspravi *De veritate religionis christianae*, a koje se tiče neutvrđene konverzacije između Muhammeda i goluba, ne može biti potvrđeno na temelju teksta.¹⁰⁷ Unatoč tome, Pocock je nastavio imati visoko mišljenje o Hugou Grotiusu; godine 1660., objavio je svoj vlastiti arapski prijevod Grotiusovog razmatranja, standardno djelo o prirodnoj, razumski orijentiranoj teologiji koje je po prvi puta tiskano u Parizu 1627.¹⁰⁸ Ova odbrana kršćanstva, koja je tiskana nekoliko puta i prevedena u nekoliko jezika, napisana je kao pripomoć za kršćanske mornare koji su tijekom svojih putovanja dolazili u dosluh sa jevrejima, muslimanima, neznabošcima i ateistima. Prema Grotiusu istina kršćanskog vjerovanja, Kristov ponovni dolazak na Zemlju, dokazuje se pomoću izvora koji se temelje na svjedocima.¹⁰⁹ Ovaj principijelni izvor, tekst kao svjedok izvještaja, očito je ostavio dubok utisak na Pococka i nagnao ga na slično procjenjivanje arapskih primarnih izvora kao pouzdanih zapisa o islamu. Međutim, Pococku nije pošlo za rukom da razvije kritičku metodu za procjenu tradicija i njihovih tendencija.

Usprkos ovoj manjkavosti i pomanjkanju objavljenih arapskih tekstova, Pocock je napravio glavni prinos našoj spoznaji islamske historije ideja. On navodi tekstove koji ostaju djelomice neobjavljeni.¹¹⁰ Sada je naša zadaća da nastavimo Pocockovo djelo dok istodobno klasificiramo islamske tekstove pomoću kritičke interpretacije i komparativne analize njihovih izvora i sadržaja u kontekstu islamske literature i islamske intelektualne historije.¹¹¹

S engleskog preveo: **Nevad KAHTERAN**

¹⁰⁴ Vidjeti Edward W. Said, *Orientalism* (New York, 1978.), str. 77.

¹⁰⁵ Vidjeti Norman Daniel, *Islam and the West* (Edinburgh, 1960.), str. 385, bilješka 16.

¹⁰⁶ Ovo je istaknuo daniel, *ibid.*, str. 295. koji ukazuje na Pocockovo izdanje Barhebraeusove *Historia compendiosa*.

¹⁰⁷ Vidjeti *Specimen*, str. 191 i nadalje; Daniel, *ibid.*, str. 385, bilješka 16.

¹⁰⁸ Vidjeti Daniel, *ibid.*, str. 298.

¹⁰⁹ Vidjeti G. H. M. Posthumus Meyjes, "Grotius als theoloog", u: *Het Delfts Orakel: Hugo de Groot, 1583.-1645.* (Delft, 1983.), str. 115.

¹¹⁰ Vidjeti iznad, bilješke 34 i 79.

¹¹¹ O ovim metodološkim pitanjima, vidjeti moje djelo *Das theologisch-philosophische System des Mu'mmar Ibn 'Abbād as-Sulamī*, str. 1 i nadalje te 12 i nadalje.